

4-5-маъруза.

**Хавфли ишлаб чиқариш ва
унинг бажарилишининг
алгоритми.**

Режа

1. Ишлаб чиқариш корхоналининг фаолият турлари
2. Саноат хавфсизлигини бошқаришда давлат тизими
3. Хавфсизлиги декларатсияланиши керак бўлган хавфли ишлаб чиқариш объектлари.
4. Хавфсизликнинг комплекс тизимлари
5. Алгоритмик тизимлар ҳақида тушунча

Асосий:

- Gazinazarova S.M., va b. Hayot – faoliyat xavfsizligi. O‘quv qo‘llanma. Toshkent, 2012 y. -138 bet.
- Yormatov G‘.YO. va boshqalar. Hayot faoliyati xavfsizligi. –T.: “Aloqachi”, 2009 yil. – 348 b.
- Qudratov A. va b.. "Hayotiy faoliyat xavfsizligi". Ma’ruza kursi. “Aloqachi” -T.: 2005. -355 b.
- G‘oyipov H.E. Hayot faoliyati xavfsizligi. –T.: “Yangi asr avlodi”, 2007 yil. – 264 b.
- Nigmatov I., Tojiev M. X. "Favqulodda vaziyatlar va fuqaro muhofazasi" Darslik.-T.: Iqtisod-moliya. 2011. -260 b.
- Tojiev M. X., Nigmatov I., Ilxomov M. X. «Favqulodda vaziyatlar va fuqaro muhofazasi» O‘quv qo‘llanma. –T.: “Iqtisod-moliya”, 2005. - 195 b.
- Ёрматов Ғ. Ё. ва бошқалар. Ҳаёт фаолияти хавфсизлиги. Ўқув қўлланма. -Т.: 2005.

Қўшимча:

- **“Меҳнат Кодекси”. Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатлари тўплами. –Т.: 2005 й., 37-38 - сон.**
- **“Меҳнатни муҳофаза қилиш тўғрисида”ги қонун. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси. –Т.: 2002 й., 1-сон.**
- **Ишлаб чиқаришдаги бахтсиз ҳодисаларни ва ходимлар саломатлигининг бошқа хил зарарланишини текшириш ва ҳисобга олиш тўғрисидаги Низом. Вазирлар Маҳкамасининг қарори №286, 06.06.1997, –Т.: 1997.**
- **“Ишлаб чиқаришдаги бахтсиз ҳодисалар ва касб касалликларидан мажбурий давлат ижтимоий суғуртаси тўғрисида”ги қонун. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2008 й., 37-38-сон.**
- **Таълим муассасаларида ўқув-тарбия жараёнида ўқувчилар ва талабалар билан юз берган бахтсиз ҳодисаларни текшириш ва ҳисобга олиш тартиби тўғрисида НИЗОМ. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, -Т.: 2011 й., 3-сон, 29-модда.**
- **Бобожонов Р.Д., Ибрагимов Э.И. „Ҳаёт-фаолият хавфсизлиги“ фанидан маърузалар матни тўплами. Тошкент, 2000 й.**

1. Ишлаб чиқариш корхоналининг фаолият турлари

Саноатда хавфсиз ва соғлом меҳнат шароитларини ташкил қилиш бошлиқлар, мутахассислар ва барча ишчиларнинг асосий вазифа ва мажбуриятидан бири ҳисобланади. Ушбу ҳолатдан келиб чиқиб, ишлаб чиқаришда тақсимланишни ташкил қилиш, мутахассисларнинг мажбурияти, штат ва бошқарув структураси аниқланади.

Хавфсизлик соҳасида ишлаш етарлича даражадаги турли хил, мураккаб фаолият ҳисобланиб, раҳбарлардан махсус билимларга эга бўлишни, юқори касбий маҳоратни, тажриба, катта жамоада ишлаш кўникмаларига эга бўлишни талаб қилади. Саноат хавфсизлиги шахс ва жамият ҳаётий муҳим манфаатларининг хавfli ишлаб чиқариш объектларидаги авариялар ва нохуш ҳодисалардан ҳамда уларнинг оқибатларидан ҳимояланганлик ҳолатидир.

Хавфли ишлаб чиқариш объектларидаги авария иншоотлар ва (ёки) хавфли ишлаб чиқариш объектларида қўлланиладиган техника қурилмаларининг бузилиши, назорат қилиб бўлмайдиган портлаш ва (ёки) хавфли моддалар ажралиб чиқишидир.

Хавфли ишлаб чиқариш объектларидаги нохуш ҳодиса хавфли ишлаб чиқариш объектларида қўлланиладиган техника қурилмаларининг ишдан чиқиши ёки шикастланиши, технология жараёни режимидан четга чиқиш, саноат хавфсизлиги сорасидаги қонун ҳужжатларида, шунингдек норматив техник ҳужжатларда кўрсатилган талабларнинг бузилишидир.

Меҳнатни муҳофаза қилиш тадбирларини режалаштириш бўйича тавсиялар (кейинги ўринларда – “Тавсиялар” деб аталади) Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодексининг 216-моддаси, “Меҳнатни муҳофаза қилиш тўғрисида”ги Қонунининг 8 ва 11-моддалари асосида ишлаб чиқилган бўлиб, корхоналарда меҳнат шароитларини яхшилаш, ишлаб чиқаришдаги бахтсиз ҳодисалар ва касб касалликларининг олдини олиш, ходимларни санитария-маиший шароитлар билан таъминлашни режали равишда амалга оширилувчи ташкилий-техникавий ва санитария-соғломлаштирув тадбирларини белгилайди.

5. Ходимларни махсус кийим, пойабзал ва бошқа шахсий ҳимоя воситалари, зарарли меҳнат шароитларида банд бўлганларга даволаш-профилактика озиқ-овқат маҳсулотлари ва сут (шунга тенг бошқа озиқ-овқат маҳсулотлари) билан таъминлаш, бино (ишлаб чиқариш, маъмурий, маиший, оммавий, омбор)ларни, иншоотларни, хоналарни, қурилиш ва саноат майдончалари ҳамда ишлаб чиқариш воситаларини таъмирлаш билан боғлиқ чора-тадбирлар Ўзбекистон Республикасида амалда бўлган қонун ва бошқа меъёрий ҳужжатлар асосида амалга оширилади ва жамoa шартномасининг меҳнатни муҳофаза қилиш бўйича битимига киритилмайди.

Иш вақтида вафот этган бўлса жароҳат олганда бир марталик нафақа ходимнинг бир йиллик иш ҳаққи миқдоридан кам бўлмаслиги керак, уни даволатиш ҳам ташкилотнинг ҳисобидан бўлади.

Мазкур Йўриқнома Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1996 йил 30 апрелдаги 168-сонли «Ички ишлар органлари ҳарбий хизматчилари ва ходимларини ижтимоий ҳимоя қилишни кучайтириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги қарорига мувофиқ, хизмат вазифасини бажариш чоғида ҳалок бўлган ёки тан жароҳати олган ички ишлар органлари ходимлари ва ҳарбий хизматчиларига бир йўла тўланадиган нафақани (кейинги ўринларда нафақа деб юритилади) тўлаш тартибини белгилайди.

1. Мазкур Йўриқнома қуйидаги шахсларга нисбатан татбиқ этилади:
ички ишлар органлари ходимларига;
Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги (кейинги ўринларда ИИВ деб юритилади) Қоровул қўшинларининг ҳарбий қисмларида ва Тошкент олий ҳарбий техник билим юртида муддатли ҳамда шартнома асосида ҳарбий хизматни ўтаётган ҳарбий хизматчиларга;
ИИВ тизимида қиравчи таълим муассасаларида таҳсил олаётган курсант ва тингловчиларга.
2. Ички ишлар органи ходими ва ҳарбий хизматчиси (кейинги ўринларда ходим деб юритилади) хизмат вазифасини бажараётган вақтда ҳалок бўлганда, унинг меросхўрларига марҳумнинг ойлик иш ҳақининг 50 бараваригача бўлган миқдорда нафақа тўланади.
3. Ходим хизмат вазифасини бажараётган вақтда яраланганда, майибланганда ёки контузия олганда (кейинги ўринларда тан жароҳати деб юритилади), унга: оғир тан жароҳати олганда, ойлик иш ҳақининг 25 бараваригача бўлган миқдорда;

ўртача оғир тан жароҳати олганда, ойлик иш ҳақининг 10 бараваригача бўлган миқдорда нафақа тўланади.

4. Енгил тан жароҳати олган ходимга нисбатан нафақа расмийлаштирилмайди.

5. ИИВнинг Портловчи қурилмалар ва моддаларни зарарсизлантириш ва йўқ қилиш махсус отряди ва Алоҳида вазифаларни бажарувчи сафарбарлик отрядлари ҳамда уларнинг қуйи тизими ходимлари хизмат вазифасини бажараётган вақтда: ҳалок бўлганда, унинг меросхўрларига марҳумнинг ойлик иш ҳақининг 100 бараваригача бўлган миқдорда; оғир тан жароҳати олганда ойлик иш ҳақининг 50 бараваригача бўлган миқдорда;

ўртача оғир тан жароҳати олганда ойлик иш ҳақининг 20 бараваригача бўлган миқдорда нафақа тўланади.

6. Нафақа олишга нисбатан даъво муддати талабларининг қўлланилиши Ўзбекистон Республикасининг [Фуқаролик кодекси](#)га асосан амалга оширилади.

Хавфли ишлаб чиқариш объектлари жумласига:

1) Қуйидаги хавфли моддалар: портлаш-ёнғин хавфи бўлган муҳитни юзага келтириши мумкин бўлган моддалар; тасдиқланган стандартларга мувофиқ тирик организмга таъсир қилиш даражасига кўра I, II ва III хавфлилик даражаларига (ўта хавфли, юқори даражада хавфли ва ўртача даражада хавфли) мансуб зарарли моддалар; муайян турдаги ташқи таъсир чоғида иссиқлик ажратган ва газлар ҳосил қилган ҳолда ўз-ўзидан жуда тез тарқаладиган кимёвий ўзгарувчан портловчи моддалар; инсон соғлиғи ва атроф-муҳит учун хавфли концентрацияли моддалар мавжуд бўлган ишлаб чиқариш чиқиндилари фойдаланиладиган, ишлаб чиқариладиган, қайта ишланадиган, ҳосил қилинадиган, сақланадиган, ташиладиган, йўқ қилинадиган;

- 2) 0,07 Мпа дан ортиқ босим остида ёки ишлатиладиган суюқликнинг нормал атмосфера босимидаги қайнаш ҳароратидан ортиқ ҳароратда ишлайдиган ускуналардан фойдаланиладиган;
- 3) кўчмас асосга ўрнатилган юк кўтариш механизмлари, эскалаторлар, осма йўллар, фуникулёрлардан (тоғ темир йўлларида) фойдаланиладиган;
- 4) қора ва рангли металллар эритмалари ҳамда ушбу эритмалар асосида қотишмалар олинадиган;

5) кончилик ишлари, фойдали қазилмаларни қазиб олиш ва бойитиш ишлари, шунингдек ер ости шароитида иш олиб бориладиган корхоналар ёки уларнинг цехлари, участкалари, майдончалари, шунингдек бошқа ишлаб чиқариш объектлари киради. Хавфли ишлаб чиқариш объектлари саноат хавфсизлиги соҳасидаги махсус ваколатли давлат органи (бундан буён матнда махсус ваколатли давлат органи деб юритилади) томонидан хавфли ишлаб чиқариш объектларининг давлат реестрида албатта ҳисобга олинади.

Хавфли ишлаб чиқариш объектларини идентификациялаш Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланган тартибда амалга оширилади. Саноат хавфсизлиги соҳасида давлат томонидан тартибга солиш Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси, махсус ваколатли давлат органи, шунингдек қонун ҳужжатларига мувофиқ саноат хавфсизлиги соҳасида айрим ваколатларга эга бўлган бошқа давлат органлари томонидан амалга оширилади.

Саноат хавфсизлиги соҳасида давлат томонидан тартибга солиш:
саноат хавфсизлиги талабларини белгилашни;
саноат хавфсизлиги талабларига риоя этилиши устидан давлат назоратини;
хавфли ишлаб чиқариш объектларида қўлланиладиган техника қурилмаларини сертификатлаштиришни;
фаолиятнинг айрим турларини лицензиялашни;
саноат хавфсизлиги экспертизасини;
қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа чораларни ўз ичига олади.

2. Саноат хавфсизлигини бошқаришда давлат тизими

Саноат хавфсизлигини ҳуқуқий ва норматив актлар. Саноат хавфсизлигини қонунидаги саноат хавфсизлиги соҳасида махсус белгиланган бошқариш органи.

“Саноатгеоконтехназорат” Давлат инспексияси фаолиятида назорат қилиш.

“Саноатгеоконтехназорат” Давлат инспексияси махсус рухсат этилган функциялари.

“Саноатгеоконтехназорат” Давлат инспексияси масъул шахсларини ўз вазифасини бажаришда ваколатлар.

Хавфли ишлаб чиқариш объектидан
фойдаланувчи ташкилот:
саноат хавфсизлиги соҳасидаги қонун
ҳужжатларида, шунингдек норматив техник
ҳужжатларда кўрсатилган талабларга риоя
этиши;

хавфли ишлаб чиқариш объекти ходимлари
штатининг белгиланган талабларга мувофиқ
тўлдирилишини таъминлаши;

хавфли ишлаб чиқариш объектидаги ишга оид
малака талабларига жавоб берадиган ва
кўрсатилган ишга тиббий жиҳатдан лойиқ
шахсларни қўйиши;

хавфли ишлаб чиқариш объектлари
ходимларининг тайёргарликдан ва
аттестациядан ўтказилишини
таъминлаши;

ишлаб чиқариш жараёни устидан
назорат қилувчи зарур асбоблар ва
тизимларнинг белгиланган талабларга
мувофиқ мавжуд бўлиши ҳамда
ишлашини таъминлаши;

Қонуннинг 15-моддасига мувофиқ sanoat хавфсизлиги экспертизаси ўтказилишини, шунингдек хавфли ишлаб чиқариш объектида қўлланиладиган иншоотлар ва техника қурилмалари диагностикаси, синовлари, текшируви ўтказилишини белгиланган муддатларда ва махсус ваколатли давлат органи ёки қонун ҳужжатларига мувофиқ sanoat хавфсизлиги соҳасида айрим ваколатларга эга бўлган бошқа давлат органларининг белгиланган тартибда тақдим этиладиган ёзма кўрсатмасига биноан таъминлаши;

хавфли моддаларни сақлашга оид саноат
хавфсизлиги талабларининг
базарилишини таъминлаши;
саноат хавфсизлиги декларациясини
белгиланган тартибда ишлаб чиқиши ва
тасдиқлаши;
махсус ваколатли давлат органи ва қонун
ҳужжатларига мувофиқ саноат
хавфсизлиги соҳасида айрим
ваколатларга эга бўлган бошқа давлат
органларининг буйруқлари, қарорлари
ва ёзма кўрсатмаларини базариши;

3. Хавфсизлиги декларацияланиши керак бўлган хавфли ишлаб чиқариш объектлари
Қонун ҳужжатларига мувофиқ хавфли ишлаб чиқариш объектларининг биринчи типига мувофиқ бўлган лойиҳаланаётган ва фаолият кўрсатаётган хавфли ишлаб чиқариш объектлари саноат хавфсизлигини мажбурий декларациялашга тегишли бўлади.
Бошқа хавфли ишлаб чиқариш объектларининг саноат хавфсизлигини декларациялаш ихтиёрий асосда амалга оширилади.

Мажбурий декларацияланиши керак бўлган хавфли ишлаб чиқариш объектларини идентификация қилиш хавфли ишлаб чиқариш объектидан фойдаланувчи ташкилот, шунингдек саноат хавфсизлиги экспертизасини ўтказиш юзасидан аккредитатсияга эга бўлган эксперт ташкилоти томонидан амалга оширилади.

Мажбурий декларацияланиши керак бўлган хавфли ишлаб чиқариш объекти идентификация қилинган тақдирда ташкилот раҳбари ушбу объект тўғрисидаги маълумотларни фавқулодда вазиятлар бўйича тегишли ҳудудий бошқармага ва "Саноатгеоконтехназорат" давлат инспекциясининг минтақавий органларига, юқори ташкилотга, вазирлик ёки идорага (мавжуд бўлганда) ҳамда хавфли ишлаб чиқариш объекти жойлашган ҳудуддаги маҳаллий давлат ҳокимияти органига тақдим этади.

Фавқулодда вазиятлар бўйича ҳудудий бошқармалар ва "Саноатгеоконтехназорат" давлат инспекциясининг минтақавий органлари ҳар йили ўзларининг марказий аппаратларига, хавфсизлиги мажбурий декларацияланадиган хавфли ишлаб чиқариш объектлари рўйхатига киритиш учун умумлаштирилган ахборот тақдим этадилар.

Ўзбекистон Республикаси Фавқулодда вазиятлар вазирлиги ва "Саноатгеоконтехназорат" давлат инспекцияси ўзларининг бўлинмалари томонидан тақдим этилган маълумотларни ҳисобга олган ҳолда хавфсизлиги мажбурий декларацияланадиган хавфли ишлаб чиқариш объектлари рўйхатини шакллантирадилар ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасига тақдим этадилар.

4. Хавфсизликнинг комплекс тизимлари

Обектларнинг самарали хавфсизлик тизимини яратишда унга барча содир бўлиши мумкин асосий хавфни қамраб оладиган ҳолда комплекс ёндашилмасдан иложи йўқ. Шу туфайли бундай тизимни яратишда ҳар томонлама умумлашган ҳимоя қурилмаларини яратиш зарурияти туғилади. Табиийки, бунда маълум чекланишлар унинг таннарини ҳисобга олганда кўринади. Энг аввало, хавфсизлик тизимини қуришни амалга оширишнинг асосий кетма-кетлик босқичини кўриб чиқамиз. Умуман олганда қуйидагиларни аниқлаш лозим бўлади: нимани ҳимоялаш (обектни); нимадан ҳимоялаш (хавфдан); қандай ва қанақа усуллар ва воситалар билан ҳимоялаш.

Нимани ҳимоялаш, умумий кўринишда қандай хавф бўлиши мумкинлигини билдиради: инсон (ва бошқа тирик мавжудотлар) соғлиғи ва ҳаёти; фаолият муҳити (охирги натижада мос равишда олдинги иккита бандга боғлиқ ҳолат); мулк; ахборот. Бу тушунчаларга ҳимоя объектининг барча асосий элементлари киради.

Хавфсизлик тизими эслатилган қандай асосий вазифаларни ечиши лозим. Бу умумий ҳолда қуйидагилар бўлиши мумкин:

объектининг хавфсиз ҳолатини ушлаб туриш (ҳаёт фаолияти);

хавфни бартараф қилиш;

хавфни аниқлаш;

хавфга қаршилик қилиш ва уни йўқотиш.

Амалиёт кўрсатадики, хавфсизликни таъминлашда алоҳида махсус тизим ёки унинг бўлинмалари кўп ҳолларда етарли бўлмайди. Бу муаммони тўлиқ ҳал этиш фақат хавфсизликни таъминлайдиган барча воситаларнинг техник (ТТ), ресурсли техника (РТ) ва ҳуқуқий таъминоти (ХТ), бундан ташқари, хизмат фаолиятини ташкиллаштиришнинг (ХФТ) яхлит бирлашган хавфсизлик тизимига бирлаштириш асосида бўлиши мумкин. Бунда техникавий таъминлаш физикавий сезгир қурилма ва жиҳозларни, яъни аппаратли ҳамда дастурли воситаларни ишлатиш назарда тутилади.

Ресурсли таъминот қуйидаги учта ташкил этувчиларни ўз ичига олади: молия; моддий-техникавий таъминот; меҳнатга ҳақ тўлаш, меъёрлаш, техника хавфсизлиги ва шунга ўхшаш-ларни ўз ичига оладиган меҳнат ресурслари;

Хавфсизлик хизматининг иш фаолиятида қонунчилик ва меъёрий база ҳуқуқий таъминлаш ҳисобланади. Хизмат фаолиятини ташкиллаштириш, яъни куч ва воситалар, ташкилий-штат тадбирлари, ўқитиш, малака ошириш, ижтимоий ҳимоя ва шунга ўхшашларни жой-жойига қўйишдир.

Обектни ҳимоя қилиш масалалари нафақат комплекс, балки алоҳида қисмларга бўлиб ҳал этилади.

Унинг таркибига қуйидагилар киради:
ахборот йиғиш, қайта ишлаш ва бошқариш тизими (АЙҚИБТ);

обект ҳолатини назорат қилиш воситалари (ОҲНҚВ);

бошқариш тизими (БТ);

тизимга бўлган назорат ва бошқариш руҳсати (ТБНБР);

хабарларни узатиш тизими (ХУТ);

хабарлаш воситалари (ХВ);

ахборотларни акс эттириш (ААЕ);
маълумотларни қайд этиш (МҚЕ);
хавфга қаршилиқ ва бартараф этиш
(ХҚБЕ);

електр энергия таъминоти (ЕЕТ).

Юқорида санаб ўтилган
жиҳозларнинг хусусиятлари ва
таркибини кўриб чиқамиз.

5. Алгоритмик тизимлар ҳақида тушунча

Алгоритм сўзи ва тушунчаси IX асрда яшаб ижод этган буюк бобокалонимиз Мухаммад ал-Хоразмий номи билан узвий боғлиқ бўлиб, унинг арифметикага бағишланган “Алжабр ва алмуқобала” номли асарининг дастлабки бетигаги “Дихит Алгоритмис” (“Дедики Ал-Хоразмий”нинг лотинча ифодаси) деган жумлалардан келиб чикқан.

Ал-Хоразмий биринчи бўлиб ўнлик санок тизимининг принципларини ва унда турли амаллар бажариш қоидаларини асослаб берди. Бу эса ҳисоблаш ишларини ихчамлаштириш ва осонлаштириш имконини яратади. Чунки бу билан ўша даврда қўлланилиб келинган рим рақамлари ва сонларини сўзлари орқали ёзиб бажаришдаги ноқулайликлар бартараф этилди.

Дастлаб алгоритм дейилган ўнлик санок тизимдаги сонлар устида турли арифметик амаллар бажариш қоидалари тушуниб келинган. Ал-Хоразмийнинг илмий асарлари фанга алгоритм тушунчасининг киритилишига сабаб бўлди. Алгоритм нима? Умуман олганда уни аниқ таърифлаш мушкул. Лекин алгоритмнинг моҳиятини аниқ ва қатъийроқ тушунтиришга ҳаракат қиламиз. Алгоритм деганда бирор мақсадга эришишга ёки қандайдир масалани ечишга қаратилган буйруқларнинг аниқ, тушунарли, чекли ҳамда тўлиқ тизими тушунилади.

Алгоритмга қўйидагича таъриф бериш мумкин:

Алгоритм деб аниқ натижага олиб келадиган амалларнинг чекланган кетма-кетлигига айтилади.

Алгоритмнинг хизмати нимадан иборат?

Алгоритмлар-бу билимлар устида фикрлаш ва эътибор беришдан иборат. Ҳақиқатан ҳам кимдир қандай масалани ечиши ўйлаб топиб ва уни бошқаларга айтмоқчи бўлса, у ҳолда ўйлаб топган ечимини шундай тасвирлаши керакки, натижада бошқалар ҳам уни тушунсин, ҳамда шу тасвирга кўра бошқалар ҳам масалани тўғри ечсин. Шунинг учун тасвир бир неча талабларга бўйсиниши керак.

“Балиқ склети” схемаси

